

Un caso de variación no galego moderno: posibles realizaciónes do complemento directo dos verbos *oír* e *escoitar*

María Pereira Maceda

Seminario de Gramática da Real Academia Galega

Recibido o 03/07/2008. Aceptado o 24/09/2008

A case of variation in modern Galician: potential achievements of the direct object of the verb *oír* and *escoitar*

Resumo

Neste artigo faise unha exposición das variantes de realización que describe a gramática do galego para a posición argumental de complemento directo nos verbos de percepción auditiva *oír* e *escoitar*. Pártese dunha caracterización global das posibles realizaciónes na que se inclúen datos significativos relativos ás frecuencias de uso sobre a base da información recollida nun corpus de textos do galego moderno, compostos entre os anos 1800 e 2000. Logo da sistematización desta casuística de producións lingüísticas reais, preséntase unha proposta explicativa dos criterios estruturais nos que pode xustificarse o uso preferente, ou mesmo requirido, dunha ou outra variante en cada caso. Aplícanse ao corpus de referencia tres liñas complementarias de análise fundamentadas nos seguintes aspectos: a primeira ten en conta os valores correferenciais entre o verbo de percepción e o verbo dependente no caso de o primeiro presentar un complemento directo oracional; nun segundo momento, considéranse as consecuencias gramaticais das diferenzas na conceptualización do percepto e por último aténdese á habilitación de certas marcas de caso con función desambiguadora dos argumentos implicados no esquema básico da transitividade: suxeito e complemento directo. A proposta interpretativa complétase con referencias obrigadas ás condicións sociolingüísticas que orientan o sentido evolutivo do galego ata a actualidade.

Palabras chave

Variante, percepción, complemento directo, suxeito, correferencialidade, marcaxe selectiva, galego, *oír*, *escoitar*

Sumario

1. Presentación. 1.1 Delimitación do campo de traballo e dos obxectivos fundamentais. 1.2 O corpus. 1.3 O tratamento sintáctico dos datos. 2. A variable. 2.1 Variantes de realización. 2.2 Frecuencias de uso e porcentaxes relativas. 3. Criterios da variación. 3.1 A coreferencialidade. 3.2 Percepción directa e percepción indirecta. 3.2.1 Nivel conceptual. 3.2.2 Nivel sintáctico. 3.3 A marcación selectiva do obxecto. Dificultades da estandarización. 4. A xeito de conclusión.

Abstract

In this article we describe a typology of arguments in the direct object slot for the Galician auditory perception verbs *oír* and *escoitar*. We begin with an overview of possible argument types, presenting relevant data concerning frequencies in a modern Galician text corpus consisting of documents written between 1800 and 2000. Following this empirical survey of actual usage, we posit structural criteria to explain the preferred or even mandatory use of one or another type of complement in various contexts. The corpus is subjected to three complementary analytical approaches. The first of these is based on coreference between the verb of perception and the verb in a direct-object complement clause. The second approach takes into account the grammatical consequences of different conceptualizations of what is perceived. Finally, we look at the use of certain case markers performing a disambiguation function with regard to the implicit transitivity structure of arguments: subject plus direct object. This interpretative proposal is enriched with pertinent references to sociolinguistic features affecting the development of the Galician language up to the present.

Keywords

Variation, perception, direct object, subject, correferentiality, differential marking, Galician, to hear, to listen

Contents

1. Introduction. 1.1 Definition of the subject and main objectives of the study. 1.2 The corpus. 1.3 Syntactic treatment of data. 2. Classification of types. 2.1 Types of complement. 2.2 Frequencies of use and relative percentages. 3. Variation criteria. 3.1 Coreferentiality. 3.2 Direct and indirect perception. 3.2.1 Conceptual level. 3.2.2 Syntactic level. 3.3 Differential Object Marking. Standardization problems. 4. Conclusion.

1. PRESENTACIÓN

1.1. Delimitación do campo de traballo e dos obxectivos fundamentais

No presente traballo achegámonos a unha das moitas manifestacións do fenómeno da *variación* lingüística que se poden observar no galego moderno. Pódese dicir que a *variación* se fai presente na existencia de diferentes *variantes* ou alternativas de formalización nos distintos planos do sistema gramatical: o fónico, o morfolóxico, o sintáctico e tamén, por suposto, o semántico, o informativo ou o pragmático. O conxunto desas variantes de realización compón a *variable*.

As escollas que realiza o falante no momento de producir un enunciado lingüístico están suxeitas a múltiples condicionamentos relativos á propia estrutura da lingua ou tamén ao contexto; en relación con isto, é necesario ter presente que as circunstancias de produción dun enunciado concreto poden pertencer, cando menos, a dous ámbitos: dunha banda, están as referidas ao que se coñece como o *contexto do enunciado*, en alusión á combinatoria de elementos no plano sintagmático, e da outra, as restricións que impón o *contexto da enunciación*, vinculadas a factores de tipo social ou comunicativo-funcional. Así mesmo, o xeito no que os propios falantes perciben ou xulgan a *variación* depende tamén, entre outras cuestións, de cales sexan as razóns da escolla entre as variantes: por exemplo, nos casos nos que a *variación* pode explicarse por diferenzas nos niveis diafásico ou diastrático non é común que se interprete como síntoma dunha fixación insuficiente da norma; porén, se a escolla dunha variante ten carácter dialectal constitúe o modelo de referencia, en calquera situación, para distintos grupos de falantes e, por isto mesmo, pode converterse en fonte de inseguridades, receos ou mesmo conflitos que en moitos casos aínda non atopan unha resposta certa na normativa oficial. Do mesmo xeito, no camiño da desexada e tan necesaria fixación do estándar, é indispensable analizar en profundidade os casos de *variación* nos que, diante dun número importante de variantes posibles, as escollas de realización presentan causas complexas nas que converxen distintos criterios interpretativos; este traballo non é máis ca unha pequena achega nesta liña.

O noso propósito é, en primeiro lugar, facer unha exposición das posibles realizacións do complemento directo para os dous verbos de percepción auditiva máis prototípicos: *oír* e *escoitar*, partindo da análise dun corpus suficientemente amplo de textos escritos. A función sintáctica de complemento directo funciona, xa que logo, como *invariante* ou base de comparación común que permite agrupar as distintas variantes.

Para desenvolver un traballo destas características, imponse desde o mesmo comezo a necesidade de delimitar un campo de análise: como xa dixemos, decidimos orientar a nosa investigación ao estudo dos verbos *oír* e *escoitar*. Se ben é certo que existían outras múltiples opcións, a escolla non foi totalmente arbitraria: o campo dos verbos de percepción constitúe un espazo moi rico para o estudo sintáctico, tanto desde unha óptica intralingüística como tamén se adoptamos un enfoque interlingüístico, de comparación entre distintos sistemas, por exemplo a nivel panrománico. Así mesmo, atopamos nesta clase numerosos casos de verbos con marcos predicativos que se axustan sen fricións ao esquema básico da transitividade e permiten observar con suficiente claridade a posición argumental do complemento directo. É o que acontece no caso de *oír* e *escoitar*, que seleccionamos por seren prototípicos dentro da subcategoría 'verbos de percepción auditiva': isto ía en beneficio do número de exemplos presentes no noso corpus e tamén daba marxe para unha maior xeneralización das conclusións da análise. Engádesa a isto o interese de comparar as similitudes e diverxencias a nivel sintáctico de dúas unidades claramente vinculadas desde o punto de vista semántico.

A exposición das variantes de realización complétase con datos referentes ás frecuencias e porcentaxes de uso das distintas opcións, relevantes por seren indicativas de cara a onde se orientan as tendencias evolutivas da nosa lingua neste punto. É excusado dicir que, para

alén das hipóteses interpretativas que poidan xustificarse nestes datos, estes tamén resultan significativos de cara a unha posible proposta normativa.

O interese e a complexidade do tema que nos ocupa quedan probados na existencia de numerosas obras que o tratan, directa ou indirectamente, ben referidas ao galego ou ben a outras linguas románicas (vid. por exemplo, Achard 1996, Cidrás 1998 e 2006, Di Tullio 1998, Enghels 2004, Haspelmath 2006 e Roegiest 2003). Na segunda parte deste artigo adicámonos a analizar tres liñas interpretativas que outros tantos especialistas (Levy 1983; Rodríguez 2000; Cidrás 1998) propuxeron para tentar explicar, alomenos en parte, a variación que observamos nesta posición argumental. Atendendo aos datos que nos ofrece o corpus, comprobaremos que, se ben todas elas aportan criterios necesarios, non poden considerarse suficientes para explicar individualmente as razóns da escolla das distintas variantes do complemento directo cos verbos *oír* e *escoitar*: antes ben, esta explicación ha de ser necesariamente complexa e recorrer a estes e tamén outros criterios distintos que iremos introducindo ao longo do artigo.

1.2. O corpus

É sabido que a magnitude dos obxectivos dun proxecto pode xogar na súa contra cando resulta excesiva en comparación cos resultados do mesmo e por iso cómpre xa neste momento comezar a desvelar algunhas das limitacións deste traballo: para alén das que se deben exclusivamente á responsabilidade da que escribe, temos de sinalar as restricións, neste caso necesarias, que impuxemos sobre o noso corpus de análise, tanto cualitativas coma cuantitativas.

Para nos axustar ás dimensións requiridas, elaboramos un corpus de referencia facendo unha criba sobre o *Tesouro Informatizado da Lingua Galega (TILG)*, o resultado dun inxente traballo de informatización e lematización de textos do galego moderno, a partir do material de recolleita dialectal acumulado durante anos no Instituto da Lingua Galega (ILG) e mais dun número importante de obras representativas de todos os xéneros e rexistros, tendo en conta tamén a procedencia xeográfica do autor e o seu sexo: desde unha composición de Pedro Bázquez de Neyra do ano 1612 ata os textos máis recentes, de 2002.

A base de datos coa que traballamos compúxose escollendo deste conxunto un total de vinte e sete obras escritas entre os anos 1800 e 2000; eis a limitación cualitativa da que antes falabamos: non manexamos datos pertencentes á oralidade, se ben hai textos que, polos propios condicionamentos da súa época, responden a unha vontade de fidelidade máxima ao rexistro oral e coloquial. Nomeadamente, a base inclúe quince obras anteriores á guerra civil e doce posteriores, entre as que atopamos textos representativos de todos os xéneros canónicos, se ben a poesía ten unha presenza certamente menor. En relación con isto, cómpre adiantar, para non desvirtuarmos as conclusións do estudo, que nalgunhas ocasións as construcións sintácticas estarán claramente determinadas polo propio xénero do texto que analizamos: estamos a pensar, por exemplo, nos condicionantes que impón sobre a composición formal o xénero lírico ou tamén o teatro. En definitiva, dos 7034 exemplos para *escoitar* e os 10386 de *oír* que achega o *TILG*, na nosa base de datos están recollidos un total de 464 rexistros para o verbo *oír* e 231 para *escoitar*.

1.3. O tratamento sintáctico dos datos

Certamente, o encabezamento desta sección debéra estar enunciado en negativo xa que o que imos expoñer a continuación son os exemplos do corpus que non consideramos na nosa análise por non aportaren ningunha información relevante para o propósito deste traballo mais dos que si queremos deixar constancia para que se entendan os desaxustes aparentes nos cómputos das frecuencias de uso de cada construción, que presentaremos máis adiante. Como é lóxico, dos 464 exemplos de *oír* e 231 de *escoitar* que proporciona o corpus, non puidemos aproveitar os que, por distintos motivos, non presentaban un complemento directo explícito. Xa que logo, non consideramos os exemplos de usos absolutos dos verbos de percepción (“Mentras *escoitaba*, coa mao dereita deuse a tamborilar nunha mesa”) nin tampouco

os casos nos que introducen un enunciado en estilo directo (“Inda se *ouve* ben veces: Señore, papaie, seie”). Para ámbolos dous verbos temos no corpus un número importante deste tipo de exemplos, se ben con *escoitar* é especialmente frecuente empregar construcións absolutas, co complemento directo omitido: 86 casos en total fronte aos 45 de *oír*. A razón principal disto haberá que buscala no propio valor semántico específico do verbo, nomeadamente no trazo [+ control] do suxeito, como podemos comprobar en exemplos como o seguinte no que se contraponen, xustamente por este trazo, os dous verbos que analizamos:

(1) *Ouve* ruído de pasos e *escoita* un pouco. (CSRVEN)

Tampouco non eran significativos para o noso estudo os exemplares de construcións pasivas, tanto as pasivas perifrásticas (“As palabras de Don Ramón *foron escoitadas* con fondo respecto, con contida emoción, nun silencio abraiante.”) como tamén as pasivas reflexas, nas que o axente aparece indeterminado baixo a forma pronominal *se* e o “obxecto nocional” é o suxeito paciente sintáctico do verbo, tal e como indica a concordancia¹:

(2) *Ouvíronse os axóuxeres* de dous cás de caza. (FOLLUS)

(3) Nas illas, i é polas xistras salobres, non hai arbre nin rosa, nin *se escoitan* cantar *outros paxaros* que os que están en gaiolas de vimio pintado de azul nas cámaras das infantas, nos murados castelos. (CUNHAM)

Temos en total 20 exemplos de pasivas reflexas para o verbo *oír* e 4 para *escoitar*.

Outra consideración merecen as construcións impersoais con *se* da voz activa, invariables en terceira persoa do singular, con independencia do número da frase que acompaña ao verbo e que funciona como o seu complemento directo: a falta de concordancia, a posibilidade de levar preposición *a* cando for o caso e tamén certa posibilidade de clitización son probas a favor deste modelo de análise. Daquela, todos os exemplos deste tipo foron contabilizados como casos significativos para o noso corpus:

(4) Había por alí moitos ampliadores da voz pra que se *ouvira* ben *aos oradores*. (RISMIT)

(5) *Escoitábase o chirrar dos espetos, o estrépeto das cazolas, o tinguilear d'o cristal e d'a prata remexidos nas anqueiras d'unha cunvidada*. (LAMGAL)

Xa por último, deixamos fóra da nosa análise os exemplos de *elisión metalingüística* (Vilela 1992) nos que o valor do verbo na súa forma de infinitivo alude exclusivamente ao propio código, os casos nos que, por coincidencia formal, se inclúen na base lexemas non verbais (“Se eu poidera á razón prestarlle *oídas*”), as construcións de participio absoluto (“*Oído* esto último, tomou a de Sancti-Petri pra si”) e tamén outras construcións verbais particulares (“*Ouvir* ouvi-ra”). En total, temos destes casos 13 para *oír* e 10 para *escoitar*.

Pero non todo foi suprimir exemplos do corpus. Outra cuestión que tivemos que resolver para calcular as frecuencias foi a de como contabilizar os casos nos que o complemento directo está realizado por unha construción composta por coordinación; o criterio que escollemos foi o de contabilizar estes exemplos tantas veces como unidades de distinto tipo estivesen coordinadas no complemento. Deste xeito, exemplos como os seguintes contarían para os efectos de cálculo de frecuencias como dous:

(6) *Escoitei como xemían* os dous entre as sabas, e o *ronxer* dos ferros da cama. (NEIHIS)

(7) *Aínda ouvín as zoupadas dos rapaces caíndo dos árbores e cómo se botaban a alandillar abourados polos berros dun home*. (BLABIO)

¹ Para unha análise detallada das construcións con *se* pódese consultar entre outros Mendikoetxea 1999.

En total, rexistramos dúas ocasións nas que sucede isto, unha para cada un dos verbos. Así mesmo, temos co verbo *escoitar* un exemplo de reduplicación: o complemento directo está realizado nunha construción coordinada con oracións de relativo e ao mesmo tempo aparece pronominalizado nun clítico de acusativo. Tamén neste caso o rexistro computa para os efectos da análise como dous:

- (8) *Canto me poida decir, e coa lingua padricar, eu non o hei de escoitar, para canto máis cumprir.* (FANCAS)

Como resultado de todo o que vimos de expoñer, reduciuse considerablemente o número do que podemos considerar o total de rexistros significativos, tal e como se indica na Táboa 1:

	SIGNIFICATIVOS	NON SIGNIFICATIVOS	TOTAL CORPUS
OIR	384 (82,58%)	80	464 (+1)
ESCOITAR	133 (57,08%)	100	231 (+2)

Táboa 1. Constitución do corpus de análise

2. A VARIABLE

2.1. Variantes de realización

O complemento directo dos verbos *oír* e *escoitar* presenta en galego distintas realizacións posibles que se estruturan en torno a tres focos de variación sintáctica:

- a) A primeira variable localizámola no tipo de unidade que realiza o complemento directo nesta posición. Podemos ter ben un complemento nominal, onde o núcleo sexa un substantivo ou unha forma pronominal, ben un complemento de tipo oracional, que leve como núcleo unha forma verbal.

- (9) ¡Até escoitar o *toque das campanas*! (CABMAR)
 (10) Non digas iso onde te escoite El Rei Halmar. (CUNHAM)
 (11) Don Xosé María parecía espertar da vellez triste ouvindo *falar das terras do lonxe*. (OPEMAO)

Cómpre advertir que para os efectos da análise, computamos como un conxunto independente os complementos que están realizados nunha oración de relativo, xa que nestes casos, malia o complemento ser de tipo oracional, a relación básica é a que se establece entre o verbo de percepción e o pronome, que representa pola súa significación o verdadeiro elemento nuclear, sendo secundario o vínculo co verbo dependente:

- (12) Picado da curiosidá, deseoso d' *oír o qu'entre si falaban*, tira de petaca. (VALMAX)

- b) Cando o complemento é oracional, o seu predicado pode ser un verbo finito ou unha forma amodotemporal. Se o complemento é modotemporal (para alén dos complementos realizados nunha oración de relativo aos que vimos de referirnos), a oración dependente sempre vai introducida por algún tipo de *complementador*:

- (13) *Xa ouvín que saca as mellores notas no Istituto*. (BLABIO)
 (14) *¿N' oíche como dixó?* (VALMAX)
 (15) *Escoitei como xemían os dous entre as sabas, e o ronxer dos ferros da cama*. (NEIHIS)

Canto ao complemento oracional non finito, o certo é que o noso corpus só nos ofrece exemplos de construcións verbais complexas con infinitivo, nunca con xerundio, para o verbo *oír*:

(16) Coma non tiña reló, estiven á espreita por s' ouvía *dar algún qu'houbera por alí*. (RISMIT)

- c) O terceiro foco de variación ten que ver directamente coa presenza / non presenza da preposición *a* introducindo o complemento directo. Ao longo do artigo tentaremos explicar as causas fundamentais que determinan o uso dun complemento directo preposicional con *oír* e *escoitar* e para isto cómpre ter en conta que esta marca está estreitamente relacionada coa posibilidade de pronominalización do complemento (ou dalgún dos seus constituíntes) con clícticos de dativo (véxase, por exemplo, Torrego 1999):

(17) Non acode tanta nunca por *oír a un misioneiro*. (PINGAI)

(18) Eu ouvía *berrar a homes i a mulleres*. (FOLLUS)

(19) Cando *lle* ouvín dicir «noite», sentín dentro de min todos os acenos do medo e púxenme a andar como si fuxise. (BLABIO)

Unha cuarta variable que poderíamos contemplar ten a ver coa orde relativa dos constituíntes fundamentais nas construcións con complemento en infinitivo (verbo de percepción, verbo dependente e suxeito do verbo dependente) xa que este suxeito pode en principio asumir as tres posicións posibles en relación aos verbos: inicial, media e final; porén, os datos que nos ofrece o corpus co que traballamos son demasiado escasos como para poder extraer observacións fiables sobre este punto.

2.2. Frecuencias de uso e porcentaxes relativas

A primeira afirmación que podemos soste, logo da análise pormenorizada dos datos do noso corpus, é que con calquera destes dous verbos é significativamente maior o número de exemplos cun complemento directo nominal. Dos 465 rexistros totais de *oír*, teñen un complemento directo nominal 275, fronte a 97 casos de complemento directo oracional. Dentro dos complementos nominais temos diferentes subtipos: os que teñen como núcleo un nome e os que levan nesta posición un pronome (demostrativo, relativo ou clíctico). De complementos realizados nunha oración de relativo temos 12 exemplos con este verbo.

(20) Que os atacados do gripe e mais do cólera negro das camas brincaban sans a *oír aquela son do ceo?* (PINGAI)

(21) O rei ao *oír aquela* púxose louco de contento. (PRICON)

(22) Nunca se me fartará a alma de *ouvircho*. (CABMAR)

(23) Acordábame dunha copra *que* ouvira no Incio: O verao é o tempo dos cantos. (FOLLUS)

(24) Oíamos agora *o que Caitán e Inés falaron alá solos polo baixo*. (VALMAX)

(25) Na festa de Gustavalle, tiñan as mozas de Calvelo que morder os lábeos ouvindo *que ó pasar por ond'elas os mozos que andaban de rexouba polo turreiro, marmuraban con sorna: "Esas sonche d'as d'o pegon"*. (LAMGAL)

Co verbo *escoitar* repítese esta tendencia pero aínda máis acusada: dos 233 rexistros totais, 118 casos nos que o complemento directo é nominal fronte a só 4 exemplos de complemento directo realizado por unha oración modotemporal. A isto hai que engadir 11 exemplos nos que o complemento é unha oración de relativo.

(26) Máis que conversar, o que facíamos era *escoitar os longos monólogos de Otero Pedrayo*. (FGRANO)

(27) ¡Non vivo sin *te escoitar!* (CABMAR)

(28) A *tal* escoitar, a orella zomboume e colleume o espanto. (CURDIV)

(29) O flebe ecoar na nosa terra do novo canto *que* se escoitaba noutras, en louvanza de Cristo. (CUEPRO)

(30) O rei escuta *o que falan*. (PRICON)

(31) *Escoita como bate o meu corazón*. (CUNHAM)

Na táboa 2 sinalamos o número de exemplos de complemento nominal ou oracional que atopamos no corpus para cada verbo, distinguindo os diferentes subtipos en función da unidade que o realiza. Así mesmo, incluímos as porcentaxes relativas desta primeira variable sobre o número total dos exemplos significativos para análise, 384 de *oír* e 133 de *escoitar*.

			<i>OÍR</i>	<i>ESCOITAR</i>	TOTAIS <i>OÍR</i>	TOTAIS <i>ESCOITAR</i>
COMPLEMENTO NOMINAL	Pronome	clítico	60	26	275 (71,61%)	118 (88,72%)
		outros	34	10		
	Substantivo		181	82		
COMPLEMENTO ORACIONAL	Modotemporal	nexo relativo	12	11	12 (3,12%)	11 (8,27%)
		outros complementadores	25	4	98 (25,52%)	4 (3,00%)
	Amodotemporal		73	0		

Táboa 2. Complementos nominais ou oracionais

Como xa comentamos máis arriba, cando o complemento é oracional existe outro parámetro de variación que debemos ter en conta: o carácter finito ou non finito do predicado. Neste caso, os resultados da análise dos datos que nos ofrece o corpus non son homoxéneos para os dous verbos que tratamos: mentres que con *escoitar* todos os exemplos de complementación oracional levan unha forma modotemporal, para *oír* o número de rexistros cun complemento en infinitivo é significativamente maior.

En concreto, co verbo *oír* temos 73 rexistros nos que o complemento directo está realizado nunha oración de infinitivo fronte a 25 casos nos que atopamos unha oración modotemporal non de relativo.

(32) Troitosindo, teso coma un virote, estivo oíndo todo o seu porceso coma quen oe *chover*, e soilo dixo: (...).(LFRNIN)

(33) Recuei entón espantado e tras do inmortal poñéndome pra non morrer fusilado, oín *qu'Añón me dicía*: (...).(CURDIV)

Co verbo *escoitar*, como xa dixemos, non temos no noso corpus exemplos concretos de complemento oracional amodotemporal, polo que neste punto a nosa análise non poderá ser contrastiva:

(34) *Escoitei como xemían os dous entre as sabas*, e o ronxer dos ferros da cama. (NEIHIS)

Na táboa sinálanse, ademais do número de exemplos rexistrados de cada tipo, as porcentaxes de uso en relación ao total de exemplos con complemento oracional (110 en *oír* e 15 en *escoitar*):

	ORACIÓN AMODOTEMPORAL	ORACIÓN MODOTEMPORAL		TOTALS
		nexo relativo	outros complementadores	
<i>OÍR</i>	73 (66,36%)	12 (10,91%)	25 (22,73%)	110
<i>ESCOITAR</i>	0	11 (73,33%)	4 (26,67%)	15

Táboa 3. Complementos directos oracionais

O terceiro foco de variación refírese ás marcas de caso que observamos nalgúns dos exemplos do corpus; para mellor sistematizar os datos que recollemos neste sentido debemos distinguir dúas situacións sintácticas posibles: *oír* e *escoitar* forman parte do subconxunto dos verbos de percepción que admiten un complemento en infinitivo². Tendo en conta isto, intéresanos comparar os exemplos nos que o complemento directo é nominal cos que levan un complemento oracional de infinitivo, xa que nos dous casos poden aparecer, ou non, diferentes elementos que supoñen un factor de variación máis na posición que estamos a analizar; referímonos ao uso da preposición *a e/* ou os pronomes clícticos de acusativo, dativo ou non marcados.

Convén aclarar neste momento que para este traballo, sempre que temos un infinitivo como complemento requirido do verbo de percepción, adoptamos o modelo de análise defendido, entre outros, por Rosario Álvarez e Xosé Xove (2002: 310-318), que consideran o conxunto un tipo peculiar de complexo verbal no que temos unha oración de infinitivo (cos seus correspondentes argumentos: suxeito, complemento directo, complemento indirecto, etc.) funcionando como complemento directo do verbo de percepción³.

$$v + cd \rightarrow s + p (+ cd / + ci / + pv \dots)$$

Este modelo interpretativo conleva importantes vantaxes para a análise que cómpre considerar como, por exemplo, o permitir agrupar diferentes esquemas predicativos baixo unha única estrutura básica, o que sempre é desexable no exercicio da análise sintáctica. De acordo con isto, todos os exemplos de (35-39) responderían a unha estrutura subxacente común.

- (35) Tiña unha chamada leda e nas primeiras mañáns do Abril era doce ouvir *a batelada da capela moza*. (OPEMAO)
 (36) ¡Animádevos, ponche, vinde á *oílas!* (IGLFON)
 (37) Pro non ouvín *cantar o galo*. (PRICON)
 (38) Moitas veces ouvín *decir que os lobos non atacan ás persoas*. (FOLLUS)
 (39) Oín a *María cantarlle unha panxoliña ao cativo*.

Certamente, casos como (38) constitúen unha proba a favor deste modelo de análise xa que con este tipo de verbos, agás nos casos de construcións absolutas, non poden aparecer obxectos sobreentendidos (*Todas as mulleres oíron). Partimos entón do principio de que os verbos de percepción sensible seleccionan en rigor un único argumento en función de obxecto, ben nominal, ben oracional⁴.

² Esta restrición no réxime deste tipo de verbos vén motivada fundamentalmente por factores de tipo semántico: cando o verbo ten unha significación asociada coa percepción intelectual non pode levar un complemento amodotemporal.

³ Cómpre sinalar que tamén conta cunha longa tradición nos estudos gramaticais o modelo de análise polo cal debería entenderse o infinitivo como un complemento predicativo e, xa que logo, estes exemplos haberían de computarse no conxunto das complementacións nominais.

⁴ Véxase nota 2.

Como xa dixemos anteriormente, no noso corpus atopamos un total de 275 casos nos que o complemento directo de *oír* ten carácter nominal; destes, un total de 94 están realizados nalgún tipo de forma pronominal: 25 cun pronome de relativo, 9 con outros pronomes e sen preposición e 60 nalgún pronome clítico. Dos complementos realizados cun clítico temos 17 casos nos que este presenta unha forma non marcada, sempre cun referente animado. Os outros 43 casos levan un clítico de acusativo, 20 con referente animado e 23 inanimados.

- (40) ¡Aínda me parece que as súas palabras, as últimas *que* oín de nai a quen tanto quixen, m'están resoando dentro. (LFRNIN)
 (41) Os da voda ao oír *aquelo* foron e zoupáronlle a bota de lo lindo. (PRICON)
 (42) Oieume o Santo Apóstolo. (LFRNIN)
 (43) Quero ouvirte, Hamlet, señor, adprender. (CUNHAM)
 (44) Fixérame moita gracia cando *a* ouvira. (Unha historia) (FOLLUS)

Cando o complemento ten como núcleo un substantivo (181 exemplos), este pode ir precedido ou non da preposición *a*: o corpus só ofrece 12 casos nos que a preposición introduce o complemento, todos cun referente animado; dos 169 casos restantes sen preposición, unha ampla maioría teñen un referente inanimado: en total, 165 exemplos fronte a só 4 nos que o complemento non leva preposición a pesar de ser animado.

- (45) Non acode tanta nunca por oír *a un* *misionero*. (PINGAI)
 (46) Non ouvira *as* *balas*. (OPEMAO)
 (47) ¿Queres deixamos ouvir *os* *melros que traes na gaiola da túa boca?*. (CUNHAM)

Os datos que nos ofrece o corpus de *escoitar* corroboran esta tendencia: dos 118 casos totais nos que o complemento directo ten carácter nominal, 36 están realizados nalgún tipo de pronome: 9 cun pronome de relativo, 1 cun pronome indefinido sen preposición e referente inanimado, e 26 levan un clítico: 20 de acusativo, con 13 exemplos nos que o referente é animado e 7 nos que é inanimado, e outros 6 casos nos que o clítico ten unha forma non marcada para o caso e leva un referente animado.

- (48) O flebe ecoar na nosa terra do novo canto *que* se escoitaba noutras, en louvanza de Cristo. (CUEPRO)
 (49) *A tal* *escoitar*, a orella zomboume e colleume o espanto. (CURDIV)
 (50) Non digas iso onde *te* *escoite* El Rei Halmar. (CUNHAM)
 (51) Agora era ese disco, xirando darredor da sua lembranza. Collera o vezo de *escoitalo* cada mañán. (NEIHIS)
 (52) ¡Ningún, ningún *me* *escoita!* (CABMAR)

Para ningún dos dous verbos atopamos nesta posición exemplos nos que se use un clítico de dativo.

Con *escoitar* temos 82 exemplos nos que o complemento ten como núcleo un substantivo: a maioría deles (74) non levan preposición e só 2 son animados; fronte a estes temos 8 exemplos nos que o complemento vai introducido pola preposición *a*, sempre cun referente animado.

- (53) ¿Qu'estudiante non escoitou aló en Santiago dos vermellos lábeos da costureira a quen cortexaba, *as frases de "non me fio qu'eres d'os graxos d'a Burga"*?. (LAMGAL)
 (54) Na gran sala do castelo moita xente d'arredor *escoitando* con silencio *un* *queixoso* *trobador*. (CABMAR)
 (55) Non quixera ver a ningún. Nin *escoitar a ningún*. (NEIHIS)

Porén, os datos son parcialmente distintos cando o complemento directo é unha oración de infinitivo. Para o verbo *oír* temos 73 exemplos deste marco predicativo, dos cales 36 teñen un infinitivo transitivo fronte a 37 casos nos que o núcleo da oración de infinitivo é un verbo intransitivo. Cando o infinitivo é transitivo, temos unha maioría de casos nos que o suxei-

to da forma amodotemporal é nominal e vai introducido pola preposición (11). Se o suxeito do infinitivo está realizado nun clítico, tamén a maioría dos casos leva unha forma marcada como dativo (6).

- (56) O víspera de se casar con outros ouvín *a moitas* ¡máis me valera ser xordo! xurar non se esquecer de min namentras viviran. (LAMGAL)
- (57) A mais dun dependente da alcaldía que se viu no allo, ouvín *lle* contar que non sabe cómo non perdeu o xuício ó verse tan aboucado, ó sentir falar tan preto de si e mais non lle poder botar as gadoupas a un d'aqueles paxaros que voaban sin ter ás. (LAMGAL)

Cando o complemento de *oír* está realizado nunha oración de infinitivo intransitivo, os exemplos están máis equilibrados: temos 2 casos de suxeito do infinitivo nominal con preposición, con referente animado, fronte a 5 que non a levan, 3 animados e 2 inanimados. Dos exemplos que teñen o suxeito do infinitivo nunha forma pronominal, temos 3 casos de clítico de acusativo e 2 de dativo:

- (58) ¡Ouviche algunha vez falar *á serpe*? (CUNHAM)
- (59) De alí ón pouco oíron fungar *a vella* i andar escachouzando na artesa, na arca e por toda a casa adiante. (PRICON)
- (60) Coma non tiña reló, estiven á espreira por *s' ouví* dar *algún qu'houbera por alí*. (RISMIT)
- (61) Cala: que me dá carraxe *oírte* falar do Capellán. (ANODAL)
- (62) Eu endexamais *lle* tiña ouvido falar daquil avó, pro ben podía ser. (BLABIO)

Como xa dixemos anteriormente, o noso corpus non nos ofrece lamentablemente ningún exemplo no que *escoitar* leve un complemento directo realizado nunha oración de infinitivo polo que non poderemos realizar unha análise contrastiva para este punto.

Nas seguintes táboas recollemos de maneira sintética os datos sobre as frecuencias de uso que vimos de comentar e engadimos as porcentaxes relativas, establecidas, segundo for pertinente, ora sobre o total dos complementos nominais, ora sobre o total dos amodotemporais de infinitivo.

			OÍR		ESCOITAR		TOTAIS	TOTAIS
			[+an]	[-an]	[+an]	[-an]	OÍR	ESCOITAR
NÚCLEO PRONOMINAL	clíticos	dativo	--	--	--	--	--	--
		acusativo	20	23	13	7	43 (15,63%)	20 (16,94%)
		non marcado	17	--	6	--	17 (6,18%)	6 (5,08%)
	outros	con preposición	--	--	--	--	--	--
		sen preposición	--	34	--	10	34 (12,36%)	10 (8,47%)
NÚCLEO SUBSTANTIVO		con preposición	12	--	8	--	12 (4,36%)	8 (6,77%)
		sen preposición	4	165	2	72	169 (61,45%)	74 (62,71%)

Táboa 4. Complementos directos nominais

				Oír		
INFINITIVO INTRANSITIVO	Suxeito nominal	con preposición	[+an]	2	7 (9,59%)	37 (50,68%)
			[-an]	0		
		sen preposición	[+an]	3		
			[-an]	2		
	Suxeito pronominal	clítico	dativo	2	5 (6,85%)	
			acusativo	3		
			non marcado	0		
		outros	con preposición	1	1 (1,37%)	
			sen preposición	0		
		Suxeito omitido, impersonal ou indeterminado				
INFINITIVO TRANSITIVO	Suxeito nominal	con preposición	[+an]	11	12 (16,44%)	36 (49,32%)
			[-an]	0		
		sen preposición	[+an]	1		
			[-an]	0		
	Suxeito pronominal	clítico	dativo	6	9 (12,33%)	
			acusativo	2		
			non marcado	1		
		outros	con preposición	0	0	
			sen preposición	0		
		Suxeito omitido, impersonal ou indeterminado				

Táboa 5. Complementos amodotemporais co verbo *oír*

3. CRITERIOS DA VARIACIÓN

3.1. A correferencialidade

Que todas as variantes que vimos de sinalar sexan gramaticais na nosa lingua non quere dicir que a selección dunha ou outra sexa absolutamente arbitraria. Certamente, o uso de complemento modotemporal ou de infinitivo é, en parte, un caso de rección verbal. No seu traballo de 1983 sobre os complementos oracionais en español, Paulette Levy parte do binomio *IND* / *INF* para establecer unha posible clasificación das unidades verbais do español pola cal se opoñan: os verbos que admiten un complemento de obxecto en infinitivo fronte a aqueles outros que non contemplan esta variante nesa posición. Dentro dos verbos que si permiten este tipo de complemento, a autora comproba que se poden distinguir os que esixen o infinitivo cando hai un valor correferencial de tempo, modo, número e persoa entre o verbo principal e a forma dependente fronte a aqueles outros verbos nos que tamén é posible empregar un complemento modotemporal neste contexto. Unha terceira clase de verbos é a que constitúen aqueles que só admiten infinitivo tanto se hai correferencialidade coma se non. Por último, Levy fala dun conxunto de verbos, que ela mesma cualifica de “excepcionais”, nos que o uso do complemento con infinitivo non comporta necesariamente un valor correferencial. Dentro deste grupo é onde a autora sitúa, por exemplo, outro verbo de percepción prototípico: *ver*.

Efectivamente, logo de analizar cada unha das oracións que compoñen o corpus, puidemos comprobar que en galego os verbos *oír* e *escoitar* admiten que o seu complemento directo, o *percepto* se nos situamos no plano semántico, estea realizado tanto por unha oración modotemporal introducida por *que* ou outra unidade en función de complementador, coma por unha oración de infinitivo. Tendo en conta esta pauta de rección, podemos partir dunha distinción básica entre os verbos de percepción que non admiten un complemento verbal amodotemporal (*escudriñar*, *axexar*, *espreitar*, etc.) e os que si o admiten (ademais de *oír* e *escoitar*, *ver*, *mirar*, *observar*, etc.). Este agrupamento pode ser a base para outras conclusións de interese en canto aos marcos predicativos deste conxunto de verbos e resultaría produtivo para futuros traballos nesta liña.

Cando atendemos ás relacións entre o predicado principal e o verbo dependente cómpre que consideremos cada un dos participantes que, de facto ou en potencia, forman parte da enunciación; neste sentido, é posible configurar cando menos dúas situacións posibles:

- a) Dunha banda estarían aqueles exemplos nos que a oración que realiza o complemento directo do verbo de percepción responde ao seguinte esquema predicativo:

suxeito + predicado + complemento directo + complemento indirecto

Como núcleo do predicado nesta posición aparecen prototipicamente ‘verbos de lingua’ do tipo de *dicir*, *contar*, *referir*, etc, ou outros similares que fagan presupór polo seu propio contido predicativo a existencia dun complemento directo e mesmo, de ser o caso, dun complemento indirecto, con características asimilables aos que rexen os ‘verbos de lingua’.

- (63) A máis dun dependente da alcaldía que se viu no allo, ouvinlle *contar que non sabe cómo no perdeu o xuicio ó verse tan aboucado*. (LAMGAL)
 (64) Un día oíulle *dicir ón veciño que iba a dar parte de outro porque se metera cueI*. (PRICON)

Por suposto, este esquema predicativo de referencia que estamos a considerar presenta distintas variantes de realización por omisión de un ou varios dos participantes potenciais:

- (65) Non oíche [a alguén] *como dixo* [algo]? (VALMAX)
 (66) Maxina oía [alguén *dicir*] *que era espúrea*. (VALMAX)

ou mesmo:

- (67) Endexamais *Ile* ouvira [dicir] *tales verbas*. (OPEMAO)

- b) Da par deste primeiro grupo, temos aqueles outros exemplos nos que o complemento directo do verbo principal é unha construción intransitiva, unha oración na que non hai un complemento directo nin se espera:

suxeito + predicado (*alguén escoita / oe alguén ‘emitir un son’*)

- (68) *Escoitei como xemían os dous entre as sabas e o ronxer dos ferros da cama*. (NEIHIS)
 (69) Non, eso creócho ben, porque estando coma oitocentos durmindo nun convento de frades bernardos, oíron alá de noite *tocar unha bocinas*. (FNZPRO)

Esta distinción ten, como veremos, importantes consecuencias gramaticais, particularmente, sobre as posibilidades de pronominalización (vid. 3.3).

Sobre a base deste panorama que vimos de expoñer debemos interpretar o principio da *correferencialidade* que neste contexto hai que entender como a identidade entre certos

valores ou funcións propias dos verbos implicados, rexente e dependente, tal e como expón Paulette Levy no seu traballo. Para o caso que nos ocupa, é interesante analizarmos a correferencialidade entre os suxeitos dos dous verbos e tamén a que pode existir nos seus valores modotemporais. Polo que se refire ao primeiro destes dous criterios, a correferencialidade pode darse entre os suxeitos do verbo de percepción e mais o do verbo dependente (e tamén se este é transitivo, entre o suxeito do verbo principal e o complemento directo do verbo dependente, o que xa non é pertinente para o nivel de análise no que traballamos); con todo, malia ser esta unha opción totalmente gramatical, o certo é que en todo o corpus que manexamos son absolutamente maioritarios os exemplos nos que os suxeitos dos verbos principal e dependente teñen referentes distintos:

(70) Estiven cos españois, todos sentados no comedorción, arredor do bol e das ricas pastas, escoitando coma *García Díaz, corresponsal de El Sol, berlinés xa feito, casado coa alemana*, refería de cando de novo, sendo escolante nun pobo, guiaba a novena na igrexa cando o crego ía fóra. (RISMIT)

(71) Moitas veces ouvírallo contar *a meu pai*. (FOLLUS)

Como é lóxico, cando o verbo principal é o núcleo dunha construción reflexiva dase a identidade de suxeito co infinitivo; malia que o noso corpus non nos achega ningún, é doado crear exemplos desta clase de construción:

(72) Era tan horrible todo o que estaba a suceder alí dentro que non *me* oía a min mesma berrar como unha louca.

Para alén de entre os suxeitos sintácticos ou lóxicos, a correferencialidade tamén pode buscarse nos valores modotemporais dos verbos principal e dependente; temos exemplos nos que entre os dous verbos hai identidade de tempo e de modo mais non de suxeito:

(73) *Escoita como bate* meu corazón. (CUNHAM)

(74) *¿Non ós* aquel cego como *comeza a darlle* ó veo da zanfona cos ollos cara ás reixas onde están os présos por oílo? (PINGAI)

Cómpre precisar que, cando falamos de correferencialidade temporal nos complementos oracionais modotemporais, estamos aludindo a unha coincidencia no valor referencial básico (pasado, presente ou futuro) dos dous verbos implicados. Quere isto dicir que podemos ter correferencialidade tanto cando hai identidade na forma temporal empregada coma cando os tempos verbais son diferentes:

(75) Ó rubir cara á Torre, doente de cansazo, *ouvín* que *sairades* camiño deste pazo. (CABMAR)

(76) Os pequenos non nos equimos, pero *escoitamos* o que Farruco lles *decía*: (...)(FOLLUS)

Se nos limitamos a analizar o modo verbal, veremos que o complemento pode ter o mesmo modo có da oración no que se integra:

(77) *¿Non óche* como *dixo*? (VALMAX)

ou non:

(78) Querían que o fuxido os *ouvisse*. *Ouvisse* que catro *termaban* dos pés e maos dela. (MEFARR)

Ao tratarse dunha forma non finita, o infinitivo carece dun valor temporal de seu mais, con todo, a súa referencia neste sentido pódese deducir loxicamente, como sinalara Andrés Bello (1980), a partir do valor do verbo rexente: certamente, o infinitivo pode expresar dalgún

xeito presente ou futuro mais non por suposto en relación ao momento da enunciación senón respecto ao verbo do que depende (Penso *rematar mañá* todo o traballo). Porén, se nos cinguimos ao ámbito dos complementos de obxecto cos verbos *oír* e *escoitar*, comprobamos que as posibilidades expresivas do infinitivo quedan reducidas á simultaneidade co verbo de percepción:

- (79) *O víspera de se casar con outros ouvín a moitas ¡máis me valera ser xordo! xurar non se esquecer de min mentras viviran.* (LAMGAL)
- (80) unha estación baixo terra do *Untergrundbahn*, que se *escoita tronar* por abaixo *cando pasa.* (RISMIT)

Á luz do que vimos de comentar, podemos afirmar que, se ben o criterio da correferencialidade non é por si mesmo suficiente para explicar a variación entre o complemento de obxecto modotemporal ou infinitivo para os verbos *oír* e *escoitar* en galego, si que é útil para establecermos cando menos unha primeira restrición significativa: se queremos expresar no complemento oracional un valor temporal diferente do que ten o verbo rexente temos de empregar unha forma dependente modotemporal, nunca o infinitivo.

3.2. Percepción directa e percepción indirecta

Cómpre pois buscarmos un modelo explicativo complementario deste, que poida botar luz sobre as diverxencias que se observan entre as variantes de obxecto de *oír* e *escoitar* que estamos a analizar. A proposta de Rodríguez Espiñeira (2000, 2002) pode resultar neste punto certamente clarificadora. A autora considera que, para poder comprender na súa integridade a oposición entre o complemento modotemporal e o complemento con infinitivo, hai que atender alomenos a dous planos conxuntamente: o conceptual ou da categorización e mais o plano estritamente sintáctico.

3.2.1. Nivel conceptual

Para a apprehensión do mundo e a súa expresión a través da linguaxe realizamos continuamente procesos de categorización e esquematización polos cales entendemos os casos particulares como exemplares de categorías máis xerais, máis esquemáticas. No uso lingüístico relacionamos as múltiples enunciacións reais cun conxunto limitado de esquemas construcionais aos cales atribuímos certos valores relativamente constantes. Para recompoñermos estes valores, temos que analizar os usos máis frecuentes nas distintas instancias dunha lingua xa que estes funcionarán como *prototipos*, modelos e caracterizadores, dos demais constituíntes da súa clase. Nesta liña, e tendo en conta que os lexemas verbais, en tanto que expresión de *estados de cousas* (Dik 1981), opóñense entre deles polas interrelacións que marcan entre os participantes, dicimos que a relación prototípica da clase que compoñen os verbos de percepción é a que se dá entre un *perceptor* e un obxecto percibido ou *percepto*.

Agora ben, podemos establecer diferenzas canto á conceptualización do percepto. Fálase de *percepción indirecta* ou *mental* cando o é de ideas ou metafenómenos, contidos proposicionais que se sitúan fóra do tempo e do espazo. Fronte a esta, a *percepción directa*, que algúns chaman física, é a que se dá sobre persoas, obxectos concretos ou eventos, isto é, sobre as que Lyons (1980) chamaba *entidades de primeira e segunda orde*. Mentres que a primeira é monolítica e escolle para a súa expresión a oración modotemporal declarativa introducida cun complementador, a percepción directa, cando ten por obxecto un evento, é por definición bifocal en tanto que supón a percepción conxunta, pero diferenciada, dun participante na situación descrita e mais un estado de cousas no que este está involucrado. A formalización disto faise en galego nun complemento de obxecto con infinitivo.

- (81) *Salvio, ó oír que se falaba das de Sancti-Petri, incorporouse.* (VALMAX)

(82) Un silencio absoluto, no que ata semella que se oien *pasar fantasmas polo pasillo*. (RISMIT)

(83) Pero escuta ben *como has de facer*: (...) (PRICON)

Cómpre facer fincapé en que en todo momento estamos a falar de esquemas conceptuais, o que conleva que non ten que existir necesariamente un referente determinado do suxeito lóxico do infinitivo:

(84) Sentía unha envexa nobre cando ouvía *falar* do ben que as repinicaba o sancristán. (LAMGAL)

Así mesmo, nos casos nos que expresamos a percepción directa dunha persoa ou obxecto concretos, dunha realidade física ou mental, que no tocante aos verbos de percepción auditiva ten de ser algún tipo de son (ou, cun valor metafórico, a ausencia do mesmo: *Naquel cuarto frío podía escoitar o silencio*), o complemento realízase nun substantivo ou pronome:

(85) Aló na beira do río Oieuse *outro forte atruxo*. (AONPOE)

(86) Escóitase fóra *unha música*. (CUNHAM)

(87) O flebe ecoar na nosa terra do novo canto *que se escoitaba noutras*. (CUEPRO)

Algunhas veces, o nome que realiza o complemento ten como referente non o son percibido senón a persoa ou o obxecto que o produce:

(88) Na gran sala do castelo moita xente d'arredor escoitando con silencio *un queixoso trobador*. (CABMAR)

(89) Escóitase dentro da casa *unha porta que se abre*. (CSRVEN)

3.2.2. Nivel sintáctico

No plano estritamente sintáctico, a observación dos exemplos do corpus demóstranos que a oposición entre percepción directa e percepción indirecta conleva significativas diferenzas distribucionais. Vaiamos polo miúdo. Xa dixemos e exemplificamos que os complementos con infinitivo supoñen obrigatoriamente a correferencialidade temporal entre o verbo dependente e os verbos de percepción *oír* e *escoitar*. Ademais este tipo de complementos designan situacións necesariamente axentivas:

(90) Ouvíame *falar e disputar coas persoas maores*. (BLABIO)

A única excepción a isto témola nos eventos físicos, fisiolóxicos ou emocionais, que a pesar de seren inaxentivos poden expresarse nunha oración con infinitivo:

(91) Que mui ben arrolada no pazo a vexan durmir e que nunca a *chorar* ouzan e desperte sempre a rir. (PINGAI)

(92) Unha estación baixo terra do *Untergrundbahn*, que s' *escoita tronar* por abaixo cando pasa. (RISMIT)

Nas construcións que levan por obxecto unha oración de infinitivo é requirido un complemento que exprese o suxeito lóxico do verbo tal e como corresponde ao carácter tipicamente bifocal deste tipo de percepción, que vimos de comentar (agás nos casos de enunciados xenéricos con suxeito indeterminado); de estar realizado, este constituínte ten carácter nominal ou pronominal:

(93) Coma non tiña reló, estiven á espreita por se ouvía dar *algún que houbera por alí*. (RISMIT)

(94) Emborcallouse na herba, botou aturuxos e ouvínlle *decir unha cheia de veces*: «ista si que é vida» (BLABIO)

Pola contra, nos complementos modotemporais é posible a omisión do suxeito:

(95) Xa ouvín que *saca* as mellores notas no Istituto. (BLABIO)

Outro criterio opositivo entre os complementos amodotemporais e os do verbo finito ten a ver coa *factividade*, isto é, a realización efectiva do evento que expresa a oración dependente. Os complementos con infinitivo non conlevan indicacións neste sentido:

(96) Pro non ouvín *cantar* o galo (non sabemos se cantou ou non) (LAMGAL)

Porén, os complementos con verbo finito teñen carácter factivo: implican que o que neles se expresa efectivamente tivo lugar ou non, dependendo do seu carácter afirmativo ou negativo ou ben de que o verbo rexente vaia ou non negado; por este motivo, os complementos modotemporais poden levar operadores negativos independentes, o que nunca pode suceder co infinitivo (**Escoitei non cantar a teu irmán*):

(97) ¿Ti *non* escoitas o que di o teu poeta? (non cabe a posibilidade de pensar que o poeta non está a dicir nada) (CASVEL)

(98) ¿*Non* oíche como dixó? (necesariamente tivo que dicir algo) (VALMAX)

Para alén dos operadores negativos propios, os complementos modotemporais tamén poden levar satélites que marquen expresamente circunstancias temporais ou aspectuais distintas das da oración principal:

(99) Tiñan as mozas de Calvelo que morder os lábeos ouvindo que *ó pasar por onde elas* os mozos que andaban de rexouba polo turreiro marmuraban con sorna: (...) (LAMGAL)

Tendo en conta as informacións que vimos de comentar, podemos afirmar que os complementos de obxecto cos verbos *oír* e *escoitar* realizados nunha oración modotemporal presentan un grao maior de autonomía sintáctica, e asemade unha menor vinculación semántica, fronte á oración da que son constituíntes en comparación cos complementos que se realizan nunha oración de infinitivo, o que conleva, como xa vimos, importantes diferenzas distribucionais.

3.3. A marcación selectiva do obxecto. Dificultades da estandarización

Como xa sinalamos anteriormente ao expoñer a variable da que nos ocupamos (vid. 2.1), un dos principais focos de variación nos que esta se define ten que ver coa posible presenza de *marcas de caso* no complemento directo. A cuestión da *transitividade preposicional*, relacionada directamente coa posibilidade de uso de formas pronominais asociadas ao dativo, é de non pouca importancia para o estudo gramatical das linguas romances e por suposto tamén do galego, un ámbito no que esta problemática se contempla na maior parte dos casos conxuntamente coa cuestión da estandarización do idioma.

Os numerosos traballos publicados sobre diferentes aspectos desta cuestión (vid. por exemplo Freixeiro 2000, López 1993 e 1994, Pena 2004 e Pensado 1995) supoñen no seu conxunto un notable esforzo de recopilación e sistematización de datos sobre os usos lingüísticos observados; pero de entre todas as propostas interpretativas que estes traballos ofrecen, cremos que cómpre destacar a defendida por Cidrás Escáneo (1998, 2006) pola súa capacidade integradora, estruturante e tamén polas posibilidades de xeneralización que abre o situar o galego entre as linguas cun sistema de *Marcaxe Selectiva do Obxecto*, isto é, aquelas que habilitan certas marcas que, aplicadas sobre o complemento directo, permiten distinguilo claramente do outro argumento presente no esquema básico da transitividade (suxeito + predicado + obxecto) naqueles casos nos que pola proximidade semántica entre o obxecto e o suxeito prototípico cómpre evitar ambigüidades reais ou potenciais.

A análise translingüística dos sistemas que habilitan a marcación selectiva do obxecto pon de manifesto que existe unha tendencia maioritaria a empregar preferencialmente as marcas de dativo para funcionaren como marcas de acusativo nestes casos; consonte este principio xeral, o galego gramaticalizou nesta posición, e co valor que indicamos, o complemento directo preposicional introducido por *a*, presente xa desde os primeiros textos da etapa medieval (López Martínez 1993), ou ben as formas pronominais do dativo (*che, lle, lles*). Como sabemos, os verbos de percepción rexían no latín dous posibles esquemas argumentais: ben un complemento con *acusativo + infinitivo*, ben un *participio de presente*. No latín tardío, cando o acusativo tiña un referente persoal era común substituílo polo dativo e máis tarde por *ad + acusativo*. Esta alternativa consolidouse como preferencial nos casos nos que había un infinitivo transitivo cun complemento directo expreso pois nestes era máis probable a ambigüidade entre o suxeito do verbo rexente e o da oración de infinitivo dependente.

O carácter selectivo da marcación do obxecto supón, como é lóxico, que as marcas de caso non se lle aplican sempre ao complemento directo senón só baixo certas condicións; os criterios que orientan esta escolla poden ser totalmente independentes do contexto e polo tanto só ter en conta os trazos semánticos do propio obxecto ou ben considerar aspectos relacionados coa configuración sintáctica, pragmática e / ou semántica da oración da que o complemento directo é constituínte. Segundo o emprego da preposición ou dos clíticos de dativo veña determinado ou non polo contexto, fálase de *avaliación relativa* ou *non-relativa* do complemento directo e en función desta, pódense establecer unhas zonas nas que é obrigado ou non permitido o uso das marcas para o obxecto: por extensión, estes límites comprenden unha zona moito máis ampla na que o uso das marcas, se ben pode ser máis ou menos recomendado, depende en último caso da decisión do falante. Por isto, os sistemas con Marcaxe Selectiva do Obxecto son sempre máis económicos, como ben sinala Cidrás Escáneo (1998: 571)

tanto polo seu aforro de marcas como pola rendibilidade comunicativa que se lles asignan ás condicións de presenza das mesmas, consonte unhas regras que sempre deixan unha marxe de variabilidade diatópica, diastrática e diafásica, que se dilúe en ricos factores estilísticos (*sensu lato*) nas marxes do sistema, o que dá sempre moito xogo.

Xa que logo, e contra o que puidesen suxerir nunha primeira aproximación os datos aparentemente contraditorios de que nos fornece o corpus, a realización marcada ou non do complemento directo dos verbos *oír* e *escoitar* non é en absoluto asistemática. A regra básica de partida é, como sabemos, que en galego o complemento directo non leva marca preposicional; certamente, só se marcarán aqueles obxectos que teñen máis risco de se confundiren co suxeito, isto é, tomando como modelo os suxeitos prototípicos, aqueles que teñen os seus referentes situados nas zonas máis á esquerda da xerarquía regresiva de animación e determinación deseñada por Lazard (1984) (citado en Cidrás 2006).

Atendendo aos exemplos do corpus, podemos confirmar que é máis habitual⁵ empregar o complemento preposicional ou as formas marcadas cando o pivote ten o trazo [+ animado] e especialmente [+ humano], ata o punto de que o uso dos clíticos de dativo só é gramatical baixo estas condicións:

- (100) Era unha vella torre do século XIV según *lle* ouvira decir *a un dos señoritos*. (FOLLUS)
 (101) Eu ouvía berrar *a homes i a mulleres*. (FOLLUS)
 (102) Ninguén quere escoitar *a quen pregunta encol do humor* pola sinxela razón de que todos coídan saber moi ben qué cousa seña. (FRNSEG)

O mesmo acontece cando o complemento é nominal: as formas marcadas son exclusivas de obxectos co trazo [+ humano] e polo xeral ben determinados.

⁵ Para as cuantificacións precisas destas e outras afirmacións posteriores, remitímonos ás táboas xa comentadas en 2.2

- (103) Eiquí en Berlín había chegar a ver e ouvir *ao gran poeta bengalí!* (RISMIT)
 (104) Eu xa escoitara *a Otero Pedrayo* en Vigo. (FGRANO)

Por mor da marxe de variabilidade á que antes nos referimos non é estraño que rexistremos tamén bastantes exemplos contraditorios con estes patróns, mesmo nalgúns casos un mesmo autor adopta nas mesmas circunstancias variantes distintas, como podemos comprobar nos seguintes fragmentos de *Os biosbardos*:

- (105) Pro os homes (que xa eran moitos) tamén brincaron e seguía a ouvilos berrar. (BLABIO)
 (106) Eu endexamais *lle* tiña ouvido falar daquil avó. (BLABIO)

A análise das variantes de pronominalización é especialmente significativa cando o complemento directo vai realizado nunha oración de infinitivo. Esta solución é, como xa dixemos, moito menos frecuente para *escoitar*: en todo o corpus só recolleemos dous casos nos que o complemento do verbo de percepción e amodotemporal e ningún deles leva un suxeito do infinitivo pronominal. Porén, con *oír* atopamos un número suficiente de casos nos que o complemento é unha oración de infinitivo cun suxeito realizado nun clítico de acusativo ou dativo. Para a análise desta casuística é preciso distinguirmos cando menos, como xa sinalamos anteriormente (*vid.* 3.1), os exemplos nos que o verbo dependente é núcleo dunha construción transitiva daqueles nos que non sucede isto.

Dacordo cos datos do corpus, podemos afirmar que cando o complemento directo de *oír* está realizado por un infinitivo nunha construción transitiva con complemento directo expreso o suxeito lóxico, se é un pronome clítico, concrétese sempre nunha forma marcada ou de dativo:

- (107) ¿Non lle oíche *decir* á tía *que chegaría un destes días?* (FOLLUS)
 (108) E enrabechárame polo baixo cando lles ouvín *decir que era prá mañá, que non me ía tocar ren porque eramos moitos e a tarta era pequena.* (BLABIO)

Malia que o noso corpus non ofrece exemplos disto, non podemos esquecer que neste tipo de casos é gramaticalmente posible que o infinitivo, un verbo de lingua ou similar, vaia rexindo, ademais do complemento directo, un outro complemento indirecto co trazo [+ animado] e moi probablemente [+ humano] e que por isto mesmo tamén pode ser pronominalizable nunha forma de dativo; a falta de exemplos concretos no corpus, o noso coñecemento como falantes permítenos supoñer que a orde sintagmática dos constituíntes en relación ao verbo é determinante nestes casos como marca dunha ou outra función: *oínlle a Xoán dicirlle ao seu amigo que estivese tranquilo / oínlle ao seu amigo dicirlle a Xoán que estivese tranquilo*. Como é lóxico, o grao de exactitude desta afirmación, e tamén as consecuencias que dela se derivan, queda condicionado aos resultados de futuros traballos nos que se analice co rigor necesario esta cuestión.

Se o que temos como complemento do verbo de percepción é unha construción absoluta, o suxeito do infinitivo pode ser un clítico de acusativo:

- (109) Diz que aprendeu unha música nova, diz que é un cielo o *oílo* tocar. (PINGAI)

E xa por último, cando o complemento de *oír* é un infinitivo nunha construción intransitiva a solución maioritaria é a de escoller unha forma non marcada para o suxeito da oración dependente:

- (110) Pro os homes (que xa eran moitos) tamén brincaron e seguía a ouvilos *berrar*. (BLABIO)
 (111) Cala: que me dá carraxe *oírte falar* do Capellán. (ANODAL)

Mais tamén se rexistran exemplos da outra variante posible:

(112) Eu endexamais lle tiña ouvido *falar* daquil avó. (BLABIO)

Sen dúbida, como un dos posibles criterios que rexen estas escollas, cómpre non esquecermos a presión que sobre a nosa lingua exerce, tamén neste sentido, o español, que é xunto co romanés a lingua románica cun índice máis alto de uso da preposición introducindo o complemento directo nesta función. Certamente, obsérvase en galego unha tendencia crecente ao emprego das formas de dativo cando o pivote é [+animado] e, se ben non podemos dicir que este uso sexa totalmente alleo ao modelo tradicional, si é verdade que este prefería as formas non marcadas (López Martínez 1993); en relación con isto, non atopamos en todo o corpus de *escoitar* ningún exemplo do uso do clítico de dativo cando o complemento directo é [+humano], algo que si é doado observar entre os hábitos lingüísticos de moitos neofalantes.

Con todo, hai que ter en conta outro tipo de factores internos que favorecen o uso das formas marcadas de obxecto con *oír* e *escoitar* se os comparamos con outros verbos de percepción como *ver* ou *mirar*. Como sinala García-Miguel (2005), cos verbos de percepción auditiva é moi frecuente que o referente do complemento directo non sexa simplemente o obxecto da percepción senón que aluda á fonte que produce un efecto perceptible polo receptor. Para mellor entender isto, pensemos nun exemplo concreto: nunha oración como "*Todas as mañás escoito o coche do meu veciño*", o que queremos expresar é que 'cada mañá percibo o ruído que produce o coche do meu veciño (ao arrancar, ao acelerar na cando sae da casa, etc.)'; podemos dicir entón que o obxecto prototípico da percepción auditiva se localiza no eixo temporal e ten carácter, non necesariamente explícito, procesual, o que favorece que o conceptualicemos como máis activo, máis dinámico ca, por exemplo, o obxecto da percepción visual; isto conleva que sexa máis esperable a realización destes obxectos con formas introducidas pola preposición *a* ou con clíticos de dativo. Xa que logo, sería moi imprudente, cos datos que manexamos, establecer unha relación causal exclusiva na que xustificar as tendencias de uso das formas marcadas no complemento directo que comentamos: antes ben, é indispensable cando menos analizar en profundidade o sentido histórico e dialectal desta cuestión así como tamén os datos que nos ofrece en relación con isto o portugués para así poderemos atribuírlle a cada unha das posibles hipóteses de interpretación o peso real que lle corresponde.

4. A XEITO DE CONCLUSIÓN

Como acontece tantas veces, logo de facer unha análise máis ou menos pormenorizada sobre calquera cuestión relacionada coa estrutura e funcionamento da lingua, a conclusión máis inmediata á que podemos chegar é que non é posible xustificar unha explicación única, ou limitada a un único nivel, para dar conta de tódolos factores implicados nun mesmo fenómeno. Do mesmo xeito que as consecuencias dos principios gramaticais se proxectan sobre os diferentes niveis da lingua (morfolóxico, sintáctico, semántico, pragmático, etc.), tamén as razóns que os xustifican son a miúdo complexas, vinculadas a distintos ámbitos. Isto foi precisamente o que observamos cando quixemos comprender o sentido das escollas que calquera galegofalante fai á hora de construír o complemento directo dos verbos de percepción auditiva *oír* e *escoitar*. Estas escollas afectan á clase de palabra que o realiza, que pode ser un nome ou unha forma verbal; ás marcas de caso que poidan aparecer, nomeadamente, nas oracións cun complemento nominal, ao uso ou non da preposición *a* para introducir o complemento ou, no caso de ser un pronome clítico, a escolla entre unha forma típica de acusativo ou de dativo, e para as oracións cun complemento oracional de infinitivo, a presenza destas mesmas marcas asociadas ao suxeito da forma verbal dependente. Por último, tamén pode existir variación en relación ao valor modotemporal do núcleo do predicado dependente, nos enunciados que levan un complemento directo oracional.

O corpus de exemplos que analizamos permitiunos comprobar que a razón da escolla entre un complemento oracional ou un nominal debemos atribuíla fundamentalmente á

conceptualización que o falante fai do propio obxecto, do percepto: nos casos nos que o falante quere expresar a percepción directa dunha persoa ou obxecto concretos, para o noso caso algún tipo de son ou o emisor que o produce, o complemento realízase nun substantivo ou pronome. Porén, cando a percepción é directa pero se proxecta sobre eventos, que o falante representa conceptualmente desde unha perspectiva bifocal, o complemento está realizado nunha oración de infinitivo. Por último, nos enunciados que expresan unha percepción indirecta, a que se dá sobre ideas ou metafenómenos, o complemento, monolítico na súa concepción, realízase nunha oración modotemporal introducida por un complementador. Este tipo de complementos contan cunha maior autonomía sintáctica, e tamén cunha menor ligazón semántica, respecto á oración principal, se os comparamos cos que están realizados por unha oración de infinitivo, e isto repercute directamente sobre as posibilidades de complementación, as pautas de pronominalización e omisión de certos constituíntes, así como tamén nas opcións de interpretación dos propios enunciados.

En relación con isto, podemos entender así mesmo as restricións que impón sobre as variantes de realización do obxecto o feito de existir ou non correferencialidade entre os verbos *oír* / *escoitar* e o núcleo do predicado do seu complemento directo cando este é oracional. As relacións de correferencia poden darse entre os suxeitos dos dous verbos ou tamén nos valores modotemporais fundamentais; deste xeito, cando o falante quere expresar no complemento un valor temporal diferente do que ten o verbo rexente, ten de empregar unha forma modotemporal, nunca o infinitivo.

Polo que se refire ao uso da preposición *a* para introducir o complemento directo de *oír* e *escoitar* e tamén no que ten que ver coa escolla entre os clínicos típicos do dativo ou o acusativo nesta posición, a causa principal dos usos que observamos nos enunciados reais ten que ver co feito de que o galego presenta un sistema de Marcaxe Selectiva do Obxecto polo cal se habilitan certas marcas, preferencialmente as típicas do dativo, que van permitir distinguir claramente o complemento directo do suxeito nos casos nos que, pola proximidade semántica entre os seus prototipos, sexa necesario evitar ambigüidades reais ou potenciais. Por esta razón, é significativamente máis habitual empregar o complemento preposicional ou as formas marcadas cando o suxeito dependente ten o trazo semántico [+ animado] e especialmente [+ humano]; o mesmo acontece cando o complemento directo ten carácter nominal, ata o punto de que o uso dos clínicos de dativo só é gramatical baixo estas condicións.

Tódolos principios que vimos de presentar combinados permiten debuxar, como puidemos comprobar, unhas zonas onde quedan comprendidos aqueles casos nos que a escolla dunha ou outra das variantes posibles está claramente determinada ou é mesmo obrigada; fóra deste espectro, restan os casos nos que o falante ten unha marxe maior de decisión á hora de empregar unha ou outra opción: nestes contextos as razóns das escollas finais están aínda máis vinculadas con cuestións relativas non só á estrutura do galego, nun sentido restrinxido, senón tamén a principios e tendencias que teñen que ver co sentido da evolución diacrónica da nosa lingua e as circunstancias, heteroxéneas, que orientan este devir así como con aspectos pragmáticos, activos no contexto inmediato da enunciación. As portas quedan abertas, xa que logo, a futuros e proveitosos traballos nesta liña.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Listaxe das obras que compoñen o corpus

- ANODAL= Anónimo (1836): *Diálogos en la Alameda de Santiago*.
- AONPOE= Añón Paz, Francisco (1878): *Poesías en galego (poesías dispersas das décadas de 1860-1870)*.
- BLABIO= Blanco Amor, Eduardo (1962): *Os biosbar-dos*. Vigo: Galaxia.
- BOADIA= Boado Sánchez, Pedro (1823): *Diálogo entre dos labradores gallegos afligidos y un abogado instruído, despreocupado y comprensivo*. Ourense: Oficina de D. Juan María de Pazos.
- CABMAR= Cabanillas, Ramón (1926): *O Mariscal. Lenda traxica*. A Coruña: Lar.
- CASVEL= Castelao Rodríguez, Alfonso Daniel (1953): *Os vellos non deben de namorarse*. Vigo: Galaxia.
- CSRVEN= Casares, Carlos (1967): *Vento ferido*. Vigo: Galaxia.
- CUEPRO= Cuevillas López, Florentino (1962): *Prosas galegas*. Vigo: Galaxia.
- CUNHAM= Cunqueiro, Álvaro (1958): *O incerto señor don Hamlet*. Vigo: Galaxia.
- CURDIV= Curros Enríquez, Manuel (1888): *O Divino Sainete*. A Coruña: La Comercial, Establecemento tipográfico de la papelería de Ferrer.
- DIEFIE= Dieste, Rafael (1958): *A fiestra valdeira. Comedia de remate ledó*. Imp. de El Eco de Santiago.
- FANCAS= Fandiño, A. B. (1849): *A Casamenteira. Sainete en gallego para cuatro personas*. Ourense: Oficina de Juan María Pazos.
- FGRANO= Franco Grande, Xosé Luís (1985): *Os anos escuros*. Vigo: Xerais.
- FNZPRO= Fernández Neira, José (1810): *Proezas de Galicia: explicadas baxo la conversación rústica de los dos compadres Chinto y Mingote*. A Coruña: Imprenta de Vila.
- FOLLUS= Fole, Ánxel (1953): *Á lus do candil. Contos a carón do lume*. Vigo: Galaxia.
- FRNSEG= Fernández de la Vega, Celestino (1963): *O segredo do humor*. Vigo: Galaxia.
- IGLFON= Iglesia González, Francisco María de la (1882): *A fonte do xuramento. Drama de costumes gallegos en dous autos en verso*. A Coruña: Imprensa e estereotipia de Vincenzo Abade.
- LAMGAL= Lamas Carvajal, Valentín (1887): *Gallegada. Tradicións, costumes, tipos e contos d'a terrña*. Ourense: Eco d'Ourense.
- MEFARR= Méndez Ferrín, Xosé Luís (1991): *Arraia-nos*. Vigo: Xerais.
- NEIHIS= Neira Vilas, Xosé (1968): *Historias de emigrantes*. Montevideo.
- OPEMAO= Otero Pedrayo, Ramón (1928): *A Maorazga. Da triloxía "Os camiños da vida"*. A Coruña: Nós.
- LFRNIN= López Ferreiro, Antonio (1905): *O niño de pombas*. Santiago: Tip. Galicia.
- PINGAI= Pintos, Juan (1853): *A gaita gallega*. Pontevedra: Impr. de D. Xosé e D. Primitivo Vilas.
- PRICON= Prieto, Laureano (1958): *Contos vianeses*. Vigo: Galaxia.
- RISMIT= Risco Martínez, Vicente (1934): *Mitteleuropa. Impresións d'unha viaxe*. Santiago: Nós.
- VALMAX= Valladares, Marcial (1880): *Majina ou a filla espúrea*. La Ilustración Gallega y Asturiana.
- VPOALM= Villar Ponte, Antón (1922): *Almas mortas. Novela dialogada cómico traxica, en tres estancias*. Ferrol: Novelas Céltigas.

Bibliografía específica consultada

- Achard, Michel (1996): "Two Causation/Perception Constructions in French", *Cognitive Linguistics* 7, 4: 315-357.
- Álvarez, Rosario / Xosé Xove (2002): *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Bello, Andrés (1980): *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: EDAF.
- Cidrás Escáneo, Francisco Antonio (1998): "Marcaxe preposicional de obxecto en galego. Emerxencia e vicisitudes dun proceso de gramaticalización sintáctica", en Dieter Kremer (ed.), *Homenaxe a Ramón Lorenzo*, vol. 2. Vigo: Galaxia, 569-580.
- Cidrás Escáneo, Francisco Antonio (2006): "Sobre o uso da preposición a con OD en galego", *Verba* 33, 147-174.

- Di Tullio, Ángela L. (1998): "Complementos no flexivos de verbos de percepción física en español", *Verba* 25, 197-221.
- Dik, Simon C. (1981): *Gramática funcional / traducción, glosario de términos técnicos e introducción a la edición española por Fernando Serrano Valverde y Leocadio Martín Mingorance*. Madrid: Sociedad General Española de Librería.
- Enghels, Renata / Eugene Roegiest (2004): "Percepción visual y percepción auditiva: la naturaleza del objeto", en Enrique Serra / Gerd Wotiak (eds.), *Cognición y percepción lingüísticas*. Valencia: Universitat de València, 47-59.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2000): "Algunhas cuestións arredor da transitividade en galego", en Elena Losada / Helena González / Isabel de Riquer (eds.), *Professor Basilio Losada: ensinar a pensar con liberdade e risco*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 387-395.
- García-Miguel, José María (2005): "Aproximación empírica a la interacción de verbos y esquemas construccionales, ejemplificada con los verbos de percepción", *Estudios de Lingüística* 19, 169-191.
- Haspelmath, Martin (2006): "Against markedness (and what to replace it with)", *Journal of Linguistics* 42, 25-70.
- Levy, Paulette (1983): *Las completivas objeto en español*. México: El Colegio de México.
- López Martínez, María Sol (1993): *O complemento directo con preposición a en galego*. Santiago de Compostela: USC (Anexo 36 de Verba).
- López Martínez, María Sol (1994): "Unha aproximación descriptiva ao uso da preposición a co complemento directo en galego e castelán", *Cadernos de Lingua* 9, 111-128.
- Lyons, John (1980): *Semántica*. Barcelona: Teide.
- Pena Romay, Xosé Antonio (2004): "Alternancia en galego dos pronomes átonos de acusativo e dativo en verbos que rexan ámbalas dúas posibilidades", en Rosario Álvarez Blanco / Francisco Fernández Rei / Antón Santamarina (eds.), *A lingua galega: Historia e Actualidade*, vol. 4. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 129-137.
- Pensado, Carmen (ed.) (1995): *El complemento directo preposicional*. Madrid: Visor.
- Rodríguez Espiñeira, María José (2000): "Percepción directa e indirecta en español. Diferencias semánticas y formales", *Verba* 27, 33-85.
- Rodríguez Espiñeira, María José (2002): "Las oposiciones léxico-gramaticales entre mirar / ver y escuchar / oír", en Ramón Lorenzo (coord.), *Homemaxe a Fernando R. Tato Plaza*. Santiago de Compostela: USC, 473-489.
- Roegiest, Eugene (2003): "Argument structure of perception verbs and actance variation of the Spanish direct object", en Giuliana Fiorentino (ed.), *Romance Objects: Transitivity in Romance Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- TILG = Santamarina, Antón (dir.) (2003): *Tesouro Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: USC (base de datos electrónica en URL: <http://www.ti.usc.es/TILG>).
- Vilela, Mário (1992): *Gramática de Valências: teoria e aplicação*. Coimbra: Livraria Almedina.